

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Соціологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

262 Правоохоронна діяльність (поліцейські)

**за темою 3 – «Методика та техніка конкретних соціологічних досліджень
(КСД)»**

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
29.08.2023 № 2)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

1. Доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат соціологічних наук
Наталія БОБРО
2. Професор кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету, доктор філософських наук, професор
Андрій ЛЕБІДЬ

План лекції

1. Сутність, структура та типи соціологічних досліджень.
2. Програма соціологічного дослідження.
3. Методи соціологічного дослідження.

Рекомендована література:

Основна

1. Горlach М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>
2. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
3. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: <https://cutt.ly/ewjKdj9R>
4. Кузьменко Т. М. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 320 с. URL: <https://ua.sociologija-1027994.html>
5. Кравченко Т. О. Соціологія : курс лекцій. Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2017. 223 с.
6. Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. 368 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/OMND.pdf
7. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / І. С. Добронравова, О. В. Руденко, Л. І. Сидоренко та ін.; за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). К. : ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Methodol.pdf>
8. Соціологія : підручник / М. П. Козирев. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 656 с. URL: <https://cutt.ly/UwjKf80D>
9. Титаренко О.О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>

Додаткова

1. Комплексні вимірювальні інструменти в соціологічних дослідженнях: розроблення, адаптація, обґрунтування достовірності : монографія / Є. Головаха, С. Дембіцький, Н. Паніна та ін.; за наук. ред. Є. Головахи та С. Дембіцького. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 405 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/library/kompleksni-vimiryuvalni-instrumenti-v-sociologichnih-doslidzhennyah.pdf>
2. Шостак І. В. Анкетування : методичні рекомендації щодо організації та проведення соціологічного дослідження. Острог, 2021. 40 с. URL: https://eprints.oa.edu.ua/8593/1/Anketuwanie_metodyczka.pdf
3. Черниш Н. Соціологія сьогодні: тенденції та перспективи розвитку. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 4. С. 5–21. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Інститут соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/>
2. Інститут демографії і соціальних досліджень імені В. М. Птухи НАН України. URL: <http://www.idss.org.ua>
3. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Соціологія. Соціальна робота. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/98>
4. Соціальні виміри суспільства (збірники наукових праць). URL: <https://i-soc.com.ua/ua/edition/socialni-vimiri-suspilstva/>
5. Публікації Інституту соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/ua/edition/publications>

Текст лекції

1. Сутність, структура та типи соціологічних досліджень

Соціологічне дослідження – це система логічно послідовних методологічних, методичних та організаційно-технічних процедур, яка передбачає та забезпечує отримання достовірних даних і фактів про явища та процеси, про закономірності та випадковості їх функціонування й розвитку, що вивчаються з метою подальшого використання їх у соціальному управлінні та розвитку соціології як науки.

Лише за допомогою соціологічних досліджень здійснюється подальше пізнання об'єктивних законів та випадковостей розвитку й функціонування соціальних організмів та спільностей людей, визначаються шляхи, способи та форми використання нагромаджених знань у соціальній практиці.

Сутність, зміст і специфіка будь-якого соціологічного дослідження зумовлюється насамперед об'єктом, предметом, специфічними методами, завданнями та метою, що визначаються даною наукою.

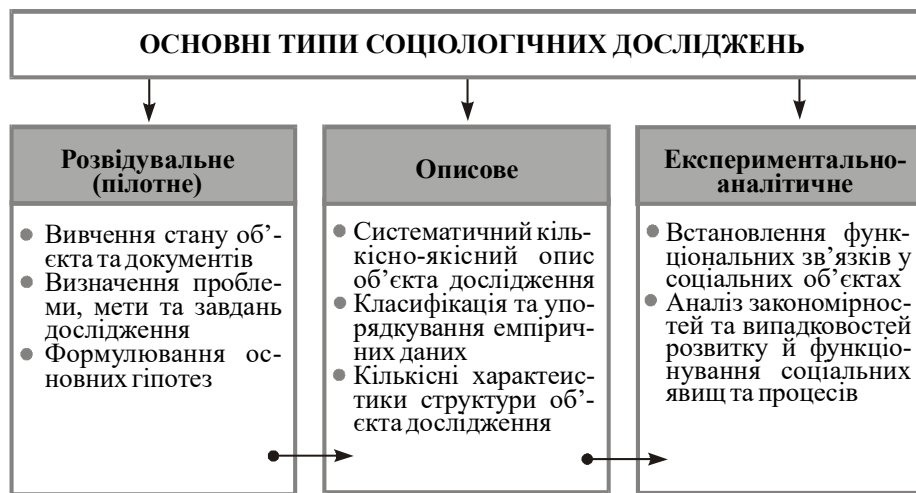
Об'єкт соціологічного дослідження – це певна соціальна реальність, соціальні відносини, соціальна система.

Предметом соціологічного дослідження є конкретні соціальні явища та процеси, закономірності та випадковості їх функціонування і розвитку, різноманітні характеристики, сторони, аспекти, принципи організації.

Метою соціологічного дослідження є виявлення в соціальних об'єктах і процесах функціональних зв'язків та випадковостей елементів, що самоорганізуються, а під час реалізації практичного соціального експерименту – пошук управлінських рішень.

Нині існує три основних типи соціологічних досліджень:

- 1) розвідувальне (пілотне);
- 2) описове;
- 3) експериментально-аналітичне.

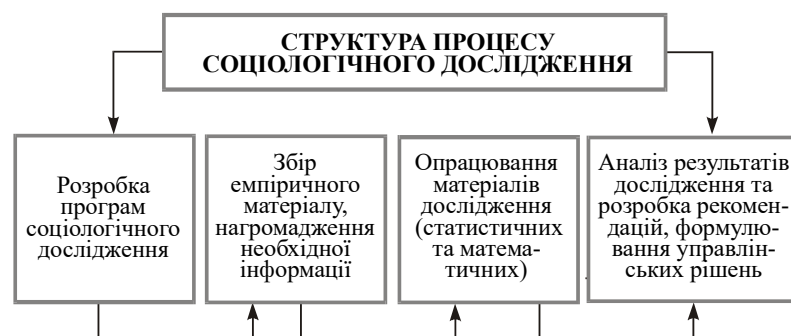
Розвідувальне (пілотне) дослідження здійснюється з метою ознайомлення з об'єктом дослідження, тоді, коли у соціолога-дослідника недостатнє уявлення про стан об'єкта і він не спроможний висунути будь-які гіпотези. Як правило, розвідувальне дослідження передбачає вивчення документів, ознайомлення з об'єктом дослідження, з поглядами компетентних фахівців на дане питання. Завершується розвідувальне дослідження чітким визначенням проблеми, мети та завдань дослідження, формулюванням основних гіпотез.

Описове дослідження складається з систематичного кількісно-якісного опису об'єкта дослідження, головним у ньому є упорядкування та обґрунтування певних груп емпіричного матеріалу. Таке дослідження завершується класифікацією емпіричних даних, що стосуються кількісних та якісних характеристик елементів структури об'єкта дослідження.

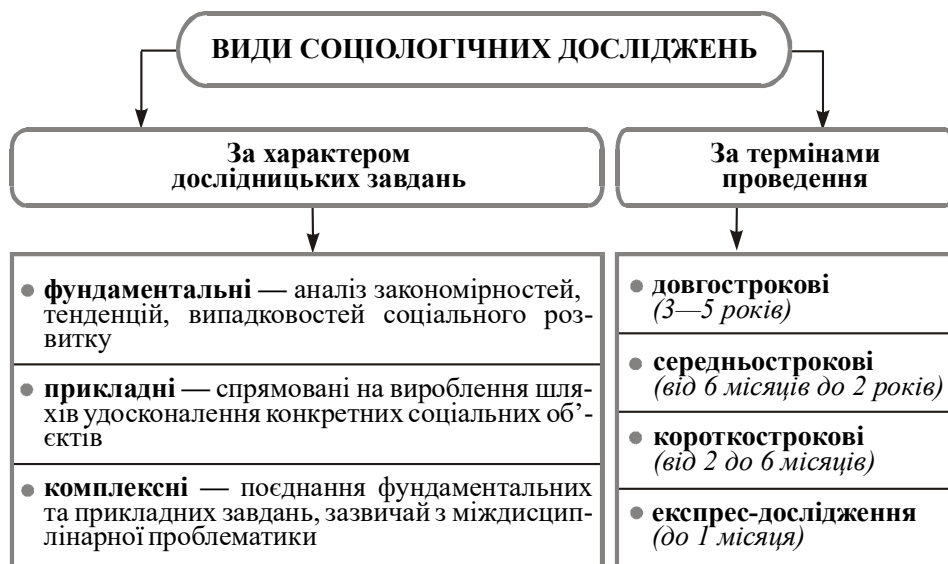
Експериментально-аналітичне дослідження основною метою та змістом має встановлення функціональних зв'язків у соціальних об'єктах та процесах, аналіз закономірностей та випадковостей, які визначають їх функціонування й розвиток, а при реалізації практичного соціологічного експерименту – пошук і формулювання управлінських рішень.

У реальній практиці проведення соціологічних досліджень, як правило, в одному дослідженні поєднуються всі три типи соціологічних досліджень у їх логічній послідовності.

Будь-яке соціологічне дослідження – це специфічний процес діяльності та конкретної праці суб'єктів дослідження, який має свою структуру.

За характером дослідницьких завдань та за термінами проведення соціологічні дослідження мають декілька видів.

2. Програма соціологічного дослідження

Соціологічне дослідження — це один із найскладніших видів людської діяльності, і тому воно може бути ефективним тільки за наявності та використання досконалої програми.

Програма соціологічного дослідження є науковим документом методологічних та процедурних основ дослідження соціального об'єкта. По суті, програма соціологічного дослідження — це і теорія, і методологія, і організація конкретного вивчення, аналізу та висвітлення окремого соціального процесу або явища.

Програма виконує три основні функції: методологічну, методичну та організаційну.

Аналіз структури та функцій програми соціологічного дослідження дозволяє сформулювати такі основні вимоги до ідеальної програми:

1. Необхідність науково обґрунтованих, конкретних, чітко сформульованих визначень кожного елементу й програми дослідження в цілому.
2. Ясність і точність, деталізація програми; всі її елементи мають бути продуманими та сформульованими відповідно до логіки дослідження.
3. Логічна послідовність усіх елементів програми, тобто в ній повинні бути визначені в логічній послідовності та взаємозв'язку об'єкт дослідження, його мета, завдання, предмет, способи та методи дослідження тощо.
4. Гнучкість програми соціологічного дослідження, тобто систематичний аналіз процесу дослідження, всіх його елементів, виявлення та негайне усунення виявлених недоліків і помилок, внесення необхідних доповнень та уточнень для їх удосконалення та ефективної реалізації.

Особливу увагу під час розробки програми соціологічного дослідження та формулювання її основних елементів потрібно приділяти правильному визначенню проблеми, об'єкта, предмета, мети завдань та гіпотези дослідження.

Велике значення для ефективності будь-якого дослідження має правильне визначення *об'єкта соціологічного дослідження*, яким можуть бути тільки певна частина соціальної дійсності, реалії життя, діяльність людей, самі люди та їхні соціальні спільноти. Отже, об'єкт має характеризуватися:

- 1) чіткими визначеннями соціальної реальності за такими параметрами, як професійна (або галузева) належність; просторова обмеженість (регіон, місто, село); функціональна спрямованість (виробнича, політична, духовно-культурна та ін.);
- 2) певною часовою обмеженістю;
- 3) можливостями кількісних та якісних вимірів.

Визначивши об'єкт та проблему дослідження, соціолог на основі наявних знань виділяє найсуттєвіші зв'язки та характеристики об'єкта дослідження та робить деякі припущення, які, на його думку, якнайповніше охоплюють та пояснюють даний об'єкт (конкретну соціальну реальність, явище, процес), тобто формулює одну або декілька гіпотез.

Гіпотези повинні відповідати таким вимогам:

- 1) відповідність вихідним початковим методологічним принципам філософії та соціології;
- 2) обов'язковість теоретичної інтерпретації понять, що становлять гіпотезу;
- 3) емпірична обґрунтованість, обов'язковість емпіричної та операційної інтерпретації гіпотези;
- 4) уточнення логічної форми передбачень, співвідношення обсягу та змісту понять, що становлять передбачення.

Дуже важливим є етап перевірки висунутих та сформульованих гіпотез, який передбачає:

- 1) встановлення критеріїв та показників емпіричної та теоретичної гіпотез або складових даної гіпотези;
- 2) експериментальну перевірку гіпотез;
- 3) прийняття або відхилення емпіричних гіпотез відповідно до встановлених критеріїв тощо.

Розробка програми соціологічного дослідження – це початковий, фундаментальний етап дослідження, який вимагає від дослідника певного рівня загальнонаукових та спеціальних знань, досвіду та навиків такої діяльності.

3. Методи соціологічного дослідження

Соціологія, як і будь-яка інша наука, використовує загальнонаукові та спеціальні соціологічні методи теоретичного й емпіричного пізнання соціальної дійсності.

Метод соціології – це сукупність прийомів, способів та операцій теоретичного й практичного освоєння і перетворення соціальної реальності. Таку сукупність прийомів, способів та операцій заведено називати *методикою соціологічного дослідження*, але її використовують не лише в теоретичній та емпіричній дослідницькій діяльності, а й у соціальній практиці.

Діалектика, як всезагальний метод пізнання, дає змогу виявити й проаналізувати закономірності виникнення, функціонування та розвитку соціальної реальності – явищ, процесів, відносин, а також причинно-наслідкові зв'язки, детермінованість соціального життя людини і суспільства, малих та великих соціальних груп, обґрунтувати певні соціальні процеси.

Синергетика забезпечує виявлення та аналіз випадкових та таких, що самоорганізуються, соціальних явищ і процесів, реальних та можливих біфуркацій (відхилень від норм) у соціальному житті та поведінці самоорганізованих

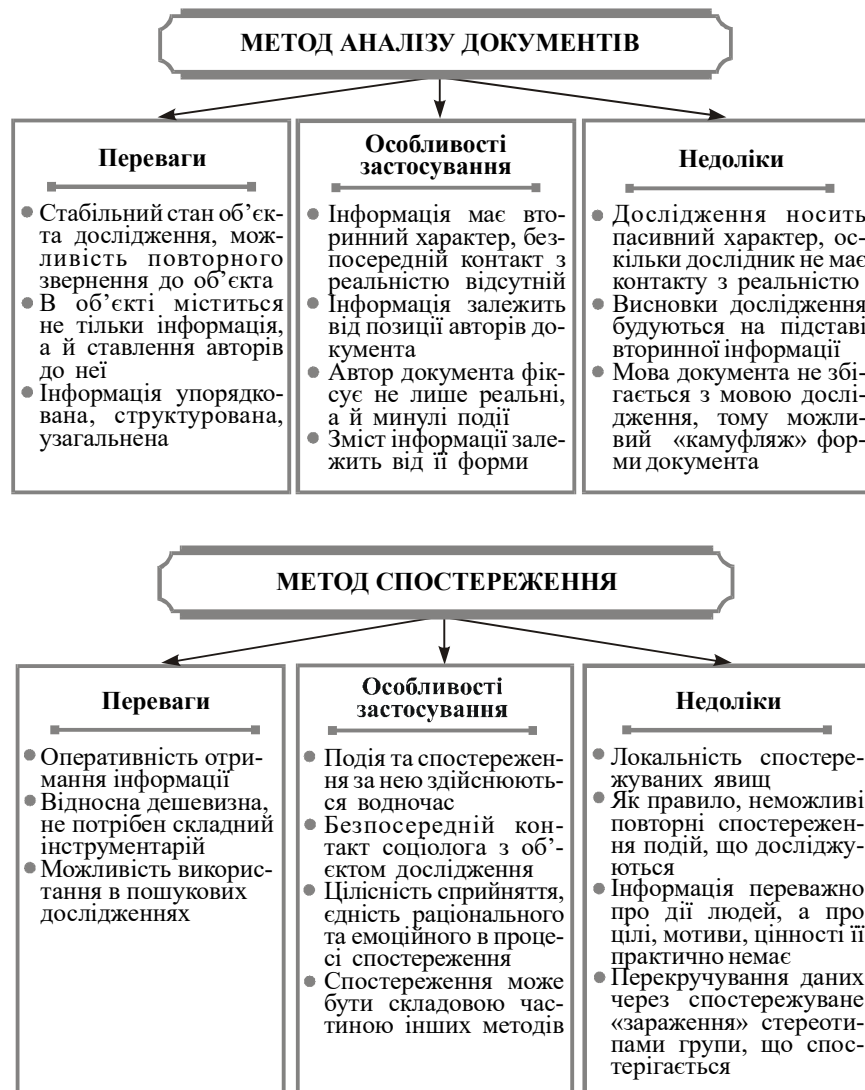
соціальних суб'єктів та об'єктів, виявлення й аналіз соціальної акупунктури суспільства, найбільш складних і «больових» моментів у соціальних відносинах.

Історизм (порівняльно-історичний метод) дозволяє виявити, охарактеризувати та зіставити різні рівні еволюції соціального об'єкта, що досліджується, а також, певною мірою визначити основні історичні тенденції його розвитку.

Загальнонаукові методи забезпечують необхідний науковий рівень дослідження.

Спеціальні методи конкретного емпіричного соціологічного дослідження забезпечують збір, нагромадження, використання необхідної інформації про кількісні та якісні характеристики об'єкта дослідження та проведення грамотного якісного аналізу соціальних проблем.

Кожен із спеціальних методів соціологічного дослідження має своє призначення та власні характеристики.

МЕТОД ОПИТУВАННЯ

Переваги

- Можливість охоплення масової аудиторії
- Дозволяє отримати первинну інформацію про мотиви, орієнтації, цінності об'єкта
- Можливість повторних досліджень об'єкта

Особливості застосування

- Інформація відображає соціальну реальність безпосередньо, через думки людей
- Можливість отримати різнобічну інформацію про події та думки людей
- Безпосередній контакт соціолога з об'єктом дослідження

Недоліки

- Високі вимоги до соціолога та процедури спостереження
- Дорожнеча та висока трудомісткість масових анкетних опитувань та інтерв'ю
- Можливість отримання перекрученої та неправдивої інформації
- Думки людей змінюються, тому важко оцінювати їх об'єктивність

СОЦІОМЕТРИЧНИЙ МЕТОД

Переваги

- Дозволяє з'ясувати особисті переваги, мотиви діяльності, ціннісні орієнтації членів групи
- Забезпечує виявлення формальних та неформальних лідерів, передбачає можливі конфлікти
- Комп'ютерні варіанти методики дозволяють дуже оперативно (1—2 години) отримати дані про структуру

Особливості застосування

- Використовується для отримання інформації про структуру малих груп, про характер міжособистісних стосунків у групі
- Поєднує елементи опитування та експерименту
- Безпосередній контакт соціолога з об'єктом, дані подаються безпосередніми учасниками події, явища
- Процедура дослідження відпрацьована до рівня соціальної технології

Недоліки

- Призначений лише для дослідження групи з 15—20 осіб
- Неприйнятний для дослідження випадкових або тимчасових спільностей, а тільки тих груп, де склалися стійкі зв'язки
- Респонденти не пояснюють причин свого вибору, тому важко оцінити стійкість переваг поведінки людей у різних ситуаціях
- Можливі нещирі відповіді та помилки через невірне розуміння питань

МЕТОД СОЦІАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Переваги

- Забезпечує отримання інформації завдяки впливу на об'єкт дослідження чинників, які управляються та контролюються
- Дозволяє створювати сконструйовану модель соціального процесу й перевіряти її раціональність та доцільність
- Надає можливість використовувати сучасну оргтехніку та дослідницькі технології

Особливості застосування

- Натуральний експеримент передбачає безпосереднє втручання соціолога в реальний хід подій та явищ
- Визначення найдоцільніших, таких, що управляються та контролюються, чинників впливу на об'єкт
- Можливість змін та удосконалення відносин між елементами об'єкта дослідження та поведінки об'єкта в процесі експерименту

Недоліки

- Неможливість повної аналогії соціального експерименту з соціальною реальністю
- Відносно великі витрати коштів та часу на проведення експерименту
- Не завжди може бути можливою реалізація результатів експерименту в соціальній практиці

Різноманітність спеціальних методів соціологічного дослідження забезпечує збір, нагромадження, переопрацювання та використання необхідної об'єктивної, конкретної та достовірної інформації про реальні соціальні явища, події та процеси суспільного життя. Соціологічна інформація має свої емпіричні та теоретичні властивості. Вона, по-перше, всебічно й глибоко характеризує та дозволяє аналізувати соціальний процес, забезпечує досягнення максимальної адекватності пізнання завдяки широкій репрезентативності, стійкості та достовірності даних про кількісні та якісні характеристики об'єктів дослідження; по-друге, дозволяє виявити нові закономірності, тенденції й випадковості розвитку та функціонування соціальних відносин, явищ та процесів і тим самим істотно збагачує соціальну теорію.